Begraafplaats de Bieberg

Aanvullende tuinhistorische analyse, waardenstelling en aanbevelingen

(Stadsarchief Breda)

In opdracht van **Stichting Vrienden van Begraafplaats De Bieberg**

Augustus 2021

Ir. Anja Guinée – Landschapsarchitectuur
Statensingel 92a 3039 LS Rotterdam
010 4657171 awj.guinee@kpnmail.nl

Inhoud

Inleiding 5
1 Twee ontwerpen ineen 7
1.1 Korte geschiedenis van de Bieberg volgens het Stadsarchief Breda 7
1.2 Bosbegraafplaats in Engelse Landschapsstijl – J.J. Denier van der Gon 8
1.2.1 J. J. Denier van der Gon 8
1.2.2 Het ontwerp voor begraafplaats De Bieberg door Denier van der Gon 9
1.3 Moderne begraafplaats/uitbreiding -J.T.P. Bijhouwer 10
1.3.1 J.T.P. Bijhouwer 10
1.3.2 Het ontwerp voor de uitbreiding van begraafplaats de Bieberg door Bijhouwer 11
1.3.3 Analyse van het ontwerp 12
1.3.4 Het uitgevoerde plan 14
2 Huidige situatie 18
2.1 Plattegrond en beplantingsstructuur 18
2.2 Rondgang met foto's 20
2.3 Conclusies 25
3 Waardenstelling 26
4 Aanbevelingen 28

Inleiding

In juni 2021 heeft Leon Bok (Bureau Funeraire Adviezen) een cultuurhistorische waardering van begraafplaats de Bieberg te Breda opgesteld. In zijn rapport beschrijft hij de aanleggeschiedenis en de huidige situatie, benoemt hij de verschillende cultuurhistorische waarden van het historische complex en doet hij aanbevelingen voor behoud van die waarden.
In dit aanvullende document worden de tuinhistorische aspecten verder uitgewerkt. Daarbij is dankbaar gebruik gemaakt van eerder verricht onderzoek. Ook wordt gekeken naar wat er in de huidige situatie niet goed gaat met het beheer van het ontwerp, in het bijzonder het beheer van de voor de ruimtelijke structuur en het historische beeld belangrijke beplantingen.

De conclusies van deze analyse, die hier direct al kunnen worden genoemd, is dat de begraafplaats bijzonder waardevol groen erfgoed is, en dat voor behoud van het ontwerp van het ensemble een bescherming biedende monumentale status dringend gewenst is. Zo'n status betekent niet dat er niet meer begraven kan worden, maar wel dat bij het uitgeven van graven de ontworpen groene kaders van de grafvelden niet (verder) worden aangetast en al helemaal niet de ruimte van het assenkruis in het ontwerp van J.T.P Bijhouwer.

Ir. Anja Guinée - Landschapsarchitectuur

1850

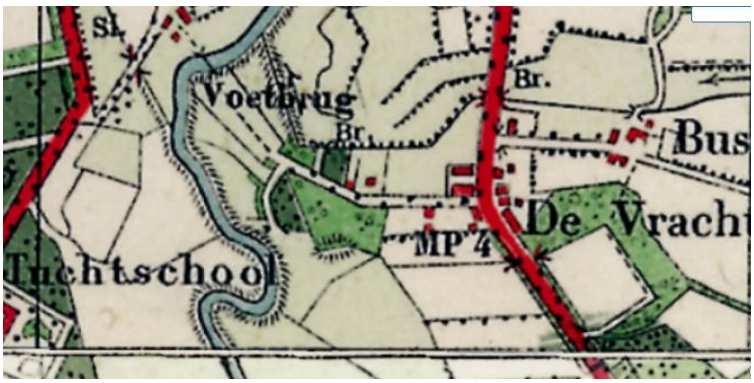

1838

1839

1858

Bovenaan: de Topografische Militaire Kaart van 1850. De Bieberg is rood omcirkeld. (Arcgisonline)
Daaronder: de Bieberg op de topografische kaarten van 1938,1939 en 1958 (Topotijdreis)

1 Twee ontwerpen ineen

1.1 Korte geschiedenis van de Bieberg volgens het Stadsarchief Breda

In het rapport van Bureau Funeraire adviezen wordt de geschiedenis van de begraafplaats de Bieberg uitgebreid behandeld. We kunnen hier volstaan met een samenvatting die te vinden is op de website van het Stadsarchief Breda (https://stadsarchief.breda.nl/verdieping/blog/235-test):

[…] "*Het N.H.-kerkhof was één eeuw in gebruik. Toen was het vol, al zijn er nog wel tot 1997 bijzettingen in de familiecrypten geweest. In 1912 maakte het kerkbestuur een eerste plan voor een nieuwe begraafplaats. Het bestuur had zijn oog laten vallen op een bosperceel aan de Bouvignelaan, maar dat stuitte op een afwijzing van het ministerie van Landbouw. Twee jaar later kwam Staatsbosbeheer met twee alternatieve locaties: een bosperceel achter de tuchtschool aan de Galderseweg én het op een zandheuvel langs de Mark gelegen Biebergse Bosje. De kerkbestuurders prefereerden echter het (nog ongerepte) Montensbos. Maar daar wilde Staatsbosbeheer weer niet aan. Het verkocht zijn bosgrond liever als dure bouwgrond. (Wat uiteindelijk ook gebeurde. Begin jaren'50 verrees hier Breda's nieuwe goudkust, Montensbos). Daarom werd het alsnog De Bieberg.*

Het kerkbestuur huurde in 1919 Denier van der Gon, de ontwerper van het Utrechtse Oog in Al-park, om een 'bosbegraafplaats' te tekenen. Het jaar erop kocht de kerk de benodigde twee hectare van de Houtvesterij Breda. Hoewel de eerste grafrechten al in 1923 waren verkocht, zou het nog tot 1929 duren (exact een eeuw na de start van de voorganger achter de NH-kerk), voordat begraafplaats De Bieberg realiteit begon te worden.

In dat laatste jaar namen de Amsterdamse architecten Kleinhout en Van der Steur de restauratie van het hervormde kerkgebouw aan de Duivelsbruglaan voor hun rekening. De kerkbestuurders vroegen de bouwmeesters, of zij niet ook het poortgebouw en de aula (kapel) van de nieuwe begraafplaats aan de toen nog onbestrate Bieberglaan konden ontwerpen. Het jaar daarop werd hun ontwerp uitgevoerd. (Een grote restauratie volgde in de jaren'60).

De nieuwe begraafplaats bleek al snel te klein. In '36 kocht de kerk een aanpalend perceel. Maar de uitbreiding door de Ned. Heidemij – naar een veel strakker ontwerp van de beroemde prof. Bijhouwer (o.a. De Klokkenberg) - volgde pas na 1946. Dit betreft het gedeelte met de kruisbeeld-'rotonde' evenwijdig aan de Bieberglaan. In grote lijnen is het ontwerp tot heden ongewijzigd gebleven. Maar er is intussen dus wel de begraafplaats 'Oud-Ginneken' bijgekomen."

1.2 Bosbegraafplaats in Engelse Landschapsstijl – J.J. Denier van der Gon

1.2.1 J. J. Denier van der Gon

Jan Jacob Denier van der Gon (1856-1933) is als tuinarchitect niet zo bekend geworden als zijn tijdgenoten Leonard Springer en Hendrik Copijn, maar hij heeft als zelfstandig ontwerper en als plantsoenmeester in dienst van de gemeente Utrecht toch waardevolle werken op zijn naam staan. Wikipedia: "*In de stad Utrecht ontwierp hij omstreeks 1887 het rosarium Oudwijk voor een vereniging van rozenkwekers. Van 1893 tot 1918 was hij de plantsoenmeester van de Utrechtse Dienst Gemeentewerken. In die hoedanigheid was hij rond 1898 betrokken bij de aanleg van het Wilhelminapark en vormde hij omstreeks 1901 de tuinen van de voormalige buitenplaats Nieuweroord om tot een openbaar wandelpark. Het park om de buitenplaats Oog in Al werd rond het jaar 1921 naar zijn ontwerp aangelegd.*"

De heer Budde, oud-hortulanus van den plantentuin der Utrechtsche universiteit, — de eerste spreker bij deze droeve plechtigheid — wees er op, dat de heer van der Gon met zeldzame bekwaamheid de Utrechtsche stedelijke beplantingen bijkans dertig jaar heeft verzorgd, waardoor de Utrechtsche plantsoenen en bolwerken zijn geworden oorden van onvergelijkelijke schoonheid. Uit naam van de duizenden, die van deze schoonheid hebben genoten, bracht spr. den ontslapene hartelijk dank.

De heer Sluiter te Amersfoort sprak namens den Bond van Nederlandsche tuinarchitecten een gevolvoel woord van afscheid. Ook wij danken U, zoo zeide spr., voor de kunst, die van U tot de menigte is uitgegaan.

Uit een verslag van de begrafenis van Van der Gon, in *Het Vaderland staat- en letterkundig nieuwsblad,* 20 december 1933 (Delpher)

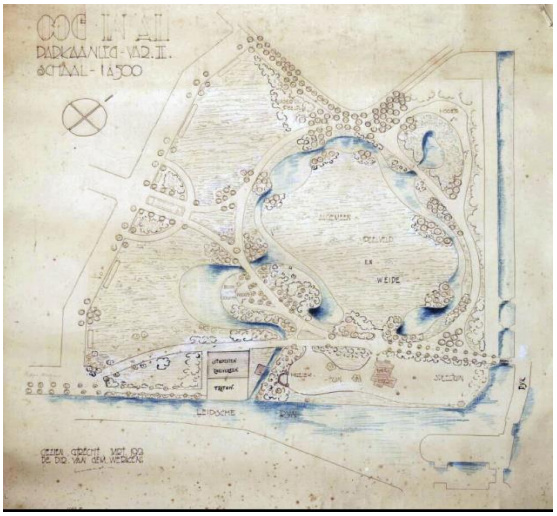

Links: Ontwerp park Oog in Al, 1921 (Archief WUR Afd Speciale collecties) Rechts: Rosarium Oudwijk in 1915 (Het Utrechts Archief).

Denier van der Gon ontwierp, net als Springer en Copijn, zowel in landschapsstijl als in gemengde stijl en puur geometrische (neo-)stijl. Welke stijl het meest geschikt was hing af van het terrein, het beoogde gebruik en de vraag of een ontwerp bij een gebouw werd gemaakt. (Direct rondom een gebouw werd aan het einde van de periode van de landschapsstijl een op het gebouw aansluitende geometrische aanleg meer geschikt geacht en sloten in landschapsstijl ontworpen terreindelen daarop aan).

1.2.2 Het ontwerp voor begraafplaats De Bieberg door Denier van der Gon

De originele ontwerptekening van Denier van der Gon voor de bosbegraafplaats de Bieberg is, voor zo ver bekend, niet overgeleverd. In ieder geval is hij niet te vinden in de meest voor de hand liggende archieven. Informatie over het ontwerp komt uit tekstdocumenten, historische foto's en terreininventarisatie.

In de meerdelige Gids voor de Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur (1995-2000) hebben de auteurs een beschrijving opgenomen van het ontwerp van Denier van der Gon: "[..]*In 1919 werd gekozen voor een terrein van ongeveer een hectare op het zogenaamde 'Biebergse Bosje', oorspronkelijk een dennenbos. Door tuinarchitect J.J. Denier van de Gon werd een ontwerp gemaakt voor een echte bosbegraafplaats. Nadat in 1920 de gronden waren aangekocht van de Houtvesterij Breda, die als voorwaarde stelde dat de bosbeplanting gehandhaafd bleef, werd een jaar later door burgemeester en wethouders van Bavel en Ginneken goedkeuring aan het plan verleend, waarna de begraafplaats kon worden aangelegd. Het boskarakter bleef bewaard, wel werden bestaande dennen vervangen door gemengd bos van beuk, berk, kastanje, met een onderbegroeiing van klimop, liguster, taxus, hulst, en bessensoorten. Slingerende paden verzorgden de ontsluiting. In 1928 en 1929 werden door de architecten G.H. Kleinhout en A.J. van der Steur ontwerpen gemaakt voor een poortgebouw, een kapel, een woning en een hekwerk. Pas in 1930 was een en ander zover gereed dat de plaats in gebruik kon worden genomen, hoewel reeds in 1923 de eerste grafrechten waren verkocht. De Bredase gemeentelijke tuinarchitect C.M. van Koolwijk gaf nog enkele adviezen voor de inrichting van het terrein. [..]*"

Terreinbezoek leert dat er nog dennen aanwezig zijn, dat Amerikaanse eiken (herfstkleur!) ook tot de schilderachtige beplanting horen en verder dat in bovenstaande beschrijving de bruine beuken ontbreken. Die staan op de kruispunten van slingerpaden en zijn zeer belangrijk voor het ontwerp. Denier van der Gon tekende een inrichting voordat de kapel/aula werd ontworpen. Het baar- of lijkenhuisje (wettelijk verplicht) maakte wel onderdeel uit van zijn plan. Verder lijkt het waarschijnlijk dat hij rekening hield met de kosterswoning aan de noordkant van de Bieberglaan. Het bouwjaar is niet bekend, maar de woning bestond met zekerheid in 1929. De architecten Kleinhout en van der Steur ontwierpen namelijk tegelijkertijd met de nieuwe kapel/aula een aanbouw en schuur voor de kosterswoning.

Hieronder is een globale reconstructie afgebeeld van de bosbegraafplaats van Denier van der Gon. Niet alle historische bomen staan er op, maar wel de nog aanwezige bruine beuken en een recent gekapte bruine beuk. De kosterswoning staat recht tegenover de ingang.

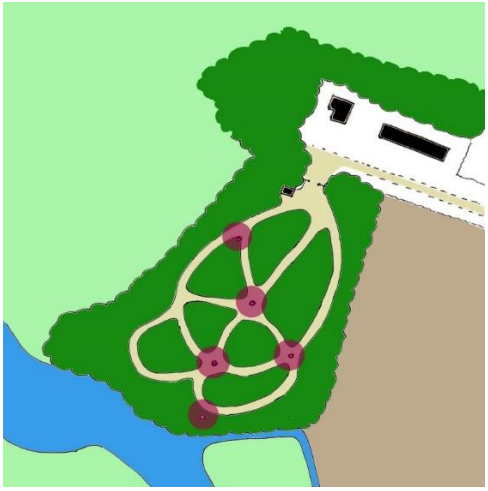

Globale reconstructie van het begraafplaatsontwerp van Denier van der Gon. (Guinée)

1.3 Moderne begraafplaats/uitbreiding J.T.P. Bijhouwer

1.3.1 J.T.P. Bijhouwer

Bij landschapsarchitecten behoeft J.T.P. Bijhouwer (1898-1974) geen introductie, maar in dit document is een korte biografie nuttig. Onderstaande gegevens zijn veel uitgebreider en beter beschreven in de in 2011 gepubliceerde monografie over Bijhouwer door architectuurhistorica Gerrie Andela.

Jan Tijs Pieter Bijhouwer studeerde als tuinbouwkundige af aan de Landbouwhogeschool in Wageningen, waarna hij assistent bij de afdeling Plantensystematiek werd. Een reis naar de Verenigde Staten bracht hem via werkzaamheden voor een organisatie gericht op goed wonen en emancipatie van de huisvrouw in aanraking met het vraagstuk van tuininrichting. Daarnaast zag hij in de staat Rhode Island hoe landschapsarchitectuur een belangrijke rol speelde bij stedebouw; hoe de stad Boston en het landschap met elkaar werden verbonden door groene structuren. Geïnspireerd door Amerikaanse voorbeelden ontwikkelde Bijhouwer terug in Nederland ideeën over de relatie tussen natuurlijke begroeiingen en de inrichting van tuin en landschap in Nederland. Zijn eerste baan in Rotterdam bood hem gelegenheid om samen met vooruitstrevende stedenbouwkundigen onderzoek te doen naar groen en recreatie in de stad. Hij werd in 1936 docent Tuinkunst aan de Landbouwhogeschool in Wageningen en in 1946 de eerste hoogleraar van de nieuwe afdeling Tuin- en landschapsarchitectuur. Hij had daarnaast zijn eigen ontwerpbureau.

Bijhouwer was een spin in het web van de Nederlandse landschapsarchitectuur en hield zich met tal van vraagstukken bezig. In zijn plannen en ontwerpen streefde hij naar doelmatigheid en schoonheid die paste bij de eigen tijd en de karakteristiek van het landschap. In zijn lange werkenlijst komt (slechts) een negental ontwerpen voor begraafplaatsen en herdenkingsmonumenten voor. Na een ontwerp voor de Zuiderbegraafplaats in Rotterdam (1931), een herinrichtingsplan voor de oude begraafplaats Hoogstraat in Roosendaal (1934) en een uitbreidingsplan voor de R.K. Begraafplaats van Roosendaal (1935) was het uitbreidingsplan voor begraafplaats de Bieberg zijn vierde ontwerp. Het ontwerp voor Rotterdam is hieronder afgebeeld. De ontwerpen voor de Roosendaalse begraafplaatsen bevinden zich mogelijk in het West Brabants Archief, maar zijn niet gescand.

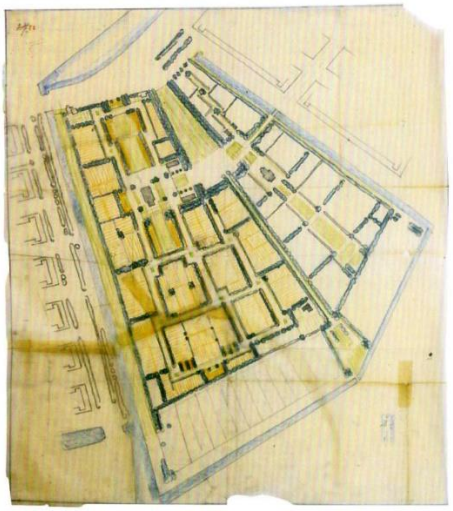

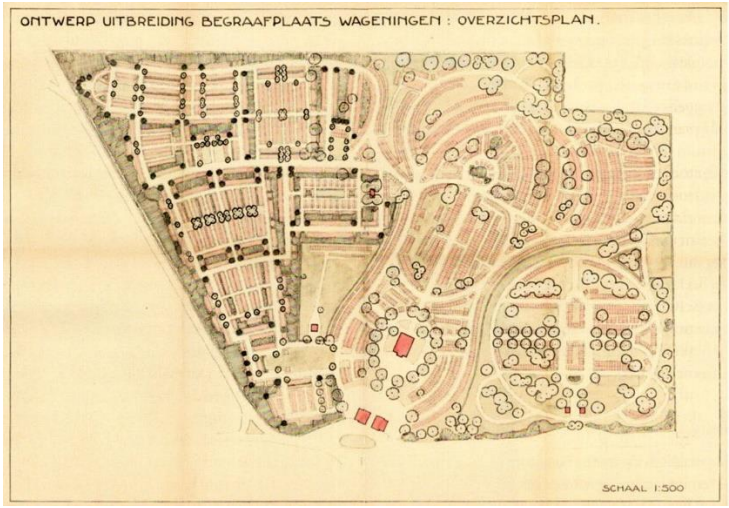

1931 Bijhouwer, Ontwerp Zuiderbegraafplaats Rotterdam. (Stadsarchief Rotterdam)
Rechts 1944 Bijhouwer ontwerp uitbreiding begraafplaats Wageningen. (Ontwerp Springer rechts, Bijhouwer links).

1.3.2 Het ontwerp voor de uitbreiding van begraafplaats de Bieberg door Bijhouwer

Er is geen definitieve ontwerptekening van Bijhouwer voor de Bieberg bekend. Wel een fraai schetsontwerp, dat mogelijk met zijn assistent J.H.R. van Koolwijk is vervaardigd. (J.H.R van Koolwijk was de zoon van de hiervoor genoemde C.M. van Koolwijk. Na zijn baan bij Bijhouwer startte hij samen met zijn echtgenote Lous van Koolwijk – van Weydom Claterbos een eigen ontwerpbureau).

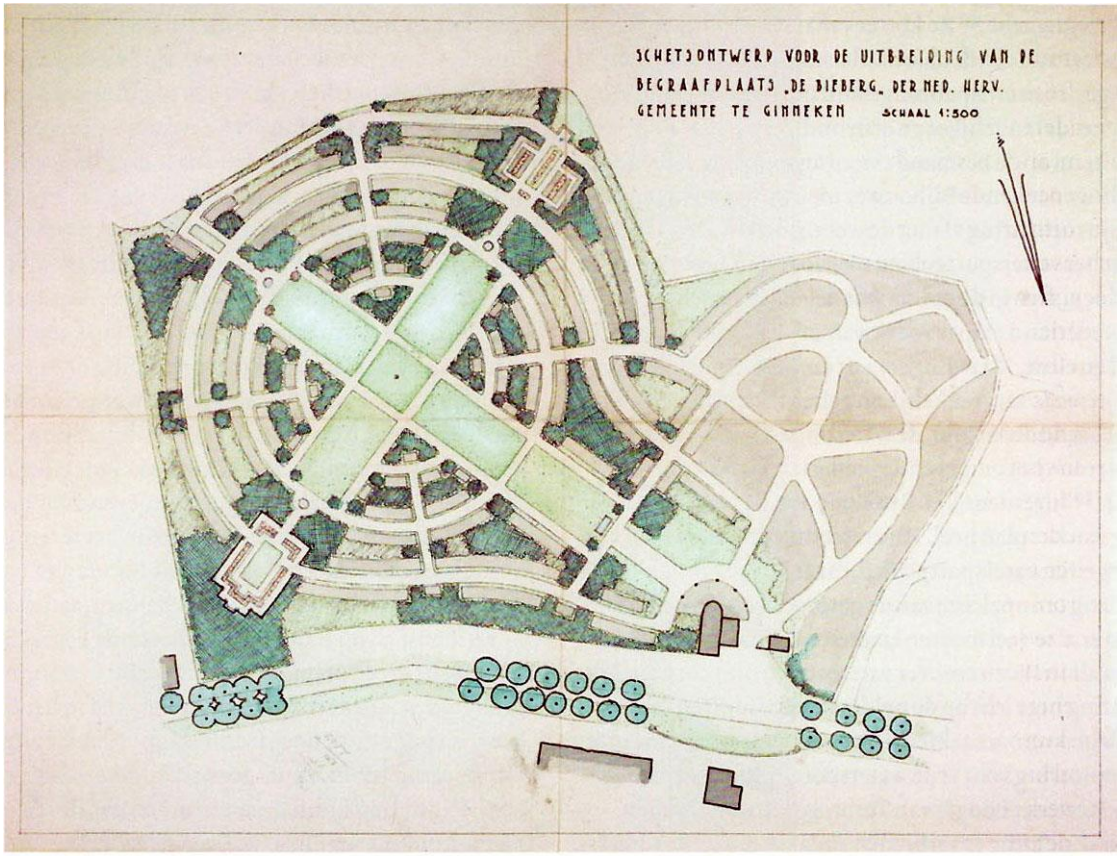

Schetsontwerp 1944. (Archief WUR Afd Speciale collecties)

De Gids voor de Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur: "[..] *In 1937 werd een aangrenzend perceel aangekocht ten behoeve van een uitbreiding van de begraafplaats. Nadat hiervoor in augustus 1940 goedkeuring van de gemeente Ginneken was verkregen duurde het tot maart 1944 voordat tuin- en landschapsarchitect J.T.P. Bijhouwer werd uitgenodigd een ontwerp te maken. Uit het oogpunt van exploitatie was de begraafplaats, waar de graven verspreid in het bos lagen, Bijhouwer gevraagd een overzichtelijke indeling te maken. In tegenstelling tot het landschappelijk en natuurlijk aangelegde eerste deel, koos Bijhouwer voor een strakke en geometrische opzet die naar zijn idee ook de helderheid en overzichtelijkheid van het terrein ten goede kwam. Het centrum werd gevormd door een kruisvormig systeem van hoofdruimten, ingevuld als gazons waaromheen de luxe graven en grafkelders van belangrijke personen en families werden gesitueerd. De hoofdas begon bij de aula en volgde de zichtlijn naar de toren, over de weiden aan de overzijde van het dal van het riviertje de Mark. De gazons vormden in de plattegrond de weergave van het kruis waaraan Christus gekruisigd is. In het centrum werd bovendien een verticaal kruis van hout en smeedijzer opgericht. Concentrisch ten opzichte van de hoofdruimten kwamen cirkelvormige paden met daarlangs grafrijen te liggen. Bijhouwer nam een aparte 'urnenhof' en een kinderbegraafplaats op in zijn plan en besteedde veel aandacht aan het uitzicht vanaf de begraafplaats, met name in de richting van het rivierdal van de Mark. Vanaf januari 1946 werd door de Nederlandsche Heidemaatschappij begonnen met de realisatie van Bijhouwers plan, dat tot op heden nauwelijks gewijzigd is*."

Gerrie Andela in haar monografie van Bijhouwer: "*De start van het project verliep stroef. Bijhouwer kreeg de opdracht van de Nederduits Hervormde kerk tijdens een excursie van de BNT in 1943 naar het Liesbosch, maar stuurde eerst zijn assistent Van Koolwijk erop af. De kerkvoogden lieten hem daarop licht gepikeerd weten: Ofschoon wij aan de kennis van het jongmensch niet twijfelen, zoo komt het ons College beter voor, alvorens met de werkzaamheden wordt aangevangen, ter plaatse een onderhoud te hebben met U, die per slot van rekening de ontwerper van het plan moet zijn. ''Waarop Bijhouwer zich in het voorjaar van 1944 alsnog naar Breda begaf om de locatie persoonlijk in ogenschouw te nemen. Het ontwerp volgde enkele maanden later. De regelmatige opzet was ingegeven door het ontbreken van natuurlijke bijzonderheden in het terrein en door de hernieuwde behoefte, zo meende Bijhouwer, ook in de Nederduits Hervormde gemeenschappen, aan meer vorm in de eredienst en bij plechtigheden op de begraafplaats. Deze wens kreeg gestalte in een concentrische opzet van grafreeksen langs rondgaande paden, met in het centrum een kruisvormige open hoofdruimte, omlijst door zijpaden, slanke coniferen en struikgewas. De linker dwarsarm vond een beëindiging in een besloten urnenhof, de rechter in een kleine kinderbegraafplaats. Evenals eerder bij zijn begraafplaatsontwerpen in Rotterdam en Roosendaal zag hij ook hier af van klassenonderscheid. Wel waren er enkele plaatsen gereserveerd voor belangrijke personen en families. Het nieuwe deel bood ruimte aan ongeveer 600 graven. De kerkvoogden stemden begin 1945 in met het plan, waarvoor het 'jongmensch' alsnog het beplantingsplan opstelde. De aanleg vond plaats in het kader van de werkverschaffing. In begin jaren vijftig kwam de urnentuin tot stand naar een ontwerp van architect A.H. Wegeriff*."

1.3.3 Analyse van het ontwerp

Het ontwerp van Bijhouwer zit knap in elkaar:

- De geometrische uitbreiding ligt niet naast de landschappelijke aanleg van Denier van der Gon, maar is er mee verweven. Door enkele paden aan te passen heeft Bijhouwer meerdere paden van beide begraafplaatsen op elkaar aangesloten. Door de rondgaande paden met dwarsverbindingen heeft de uitbreiding ook verwantschap met de rondgaande paden en dwarsverbindingen van de landschappelijke begraafplaats.
- De hoofdas begint bij de aula, centraal deel in het ontwerp van Bijhouwer. Vanaf de aula loopt de hoofdas via de voorhof door de kruisvormige hoofdruimte naar het landschap. Een dwarsas verbindt de kruisvormige hoofdruimte met de urnenhof aan de ene zijde en de kinderbegraafplaats en het landschap van het Markdal aan de andere zijde. Vanaf de aula loopt ook een korte hoofdas naar het hart van het ontwerp van Denier van der Gon. (Plek met bruine beuk)
- Rond de aula, die dus functioneert als een scharnierpunt, heeft Bijhouwer een rechthoekige voorruimte gemaakt voor zowel het bestaand als het nieuwe deel. Daarentegen heeft hij de ruimte tussen de aula en de kosterswoning als een zachte, landschappelijke ruimte vormgegeven. Het ronde pad rond de aula herhaalt het cirkelmotief, maar verzoent ook de geometrie met de landschapsstijl.
- De hoofdstructuur wordt ruimtelijk gemaakt door een wintergroene beplanting van (slanke) coniferen en wintergroene heesters. De vier begraafcompartimenten hebben elk een centrale as die begeleid wordt door wintergroen. Dicht bij de kruisvormige hoofdruimte zijn kleine driehoekige ruimten met plek voor de graven van bijzondere personen, Naar buiten gaand worden de ruimten met de gravenrijen groter. Rondlopend over de cirkelvormige paden kruist men dus steeds de hoofdassen en de secundaire assen, maar afhankelijk van de ring op een verschillende manier.
- Aan de zuidwestzijde loopt langs de buitenrand een extra pad dat niet cirkelvormig is. Mogelijk heeft Bijhouwer dit pad toegevoegd om meer grafplekken te realiseren.
- Er liggen wat graven langs de paden rond de kruisvormige hoofdruimte, maar heel weinig. De beplanting van donkere naaldbomen domineert samen met het gras het beeld. In deze serene ruimte

staat centraal het hoge ranke kruisbeeld opgesteld. De afmetingen van de hoofdruimte zijn zodanig dat ook de lucht belangrijk is in het tuinarchitectonische beeld.
- Het maatsysteem van de kruisvormige hoofdruimte is verder naar buiten doorgezet in de bijzondere aanleg grenzend aan de hoofdruimte.
- Beplantingen van loofhout verbinden de wintergroene beplantingen met elkaar tot een hecht raamwerk voor de graven. Niet wintergroene heesters vormen afwisselend met wintergroene heesters de achtergrond voor de rijen graven.
- Door uitzichten in de assen en op andere plekken wordt de buitenwereld in de beleving van de begraafplaats betrokken.

Met een paar analysetekeningen kunnen bovengenoemde eigenschappen worden verduidelijkt.

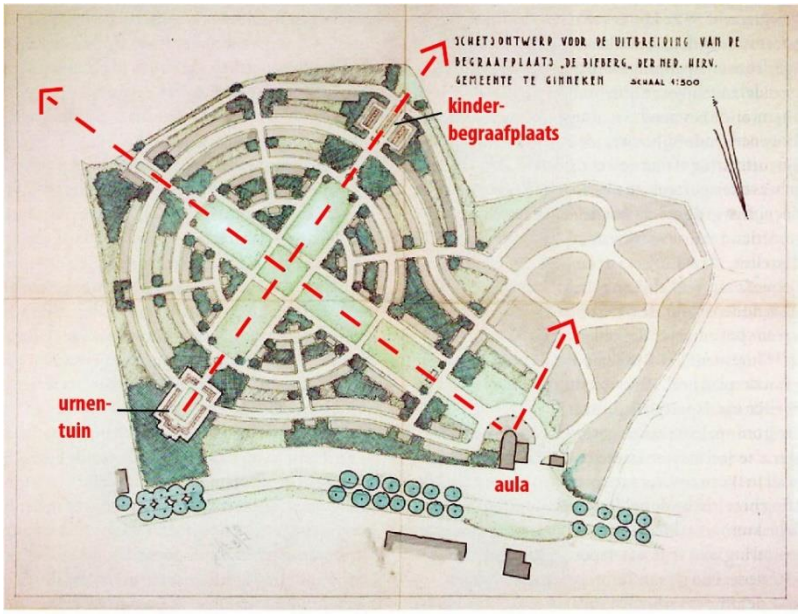

Hoofdassen

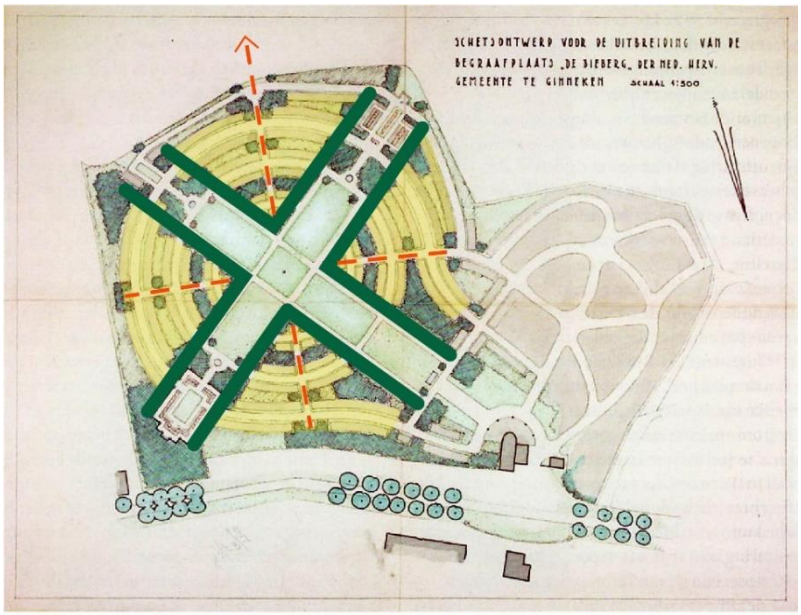

Secundaire assen in compartimenten

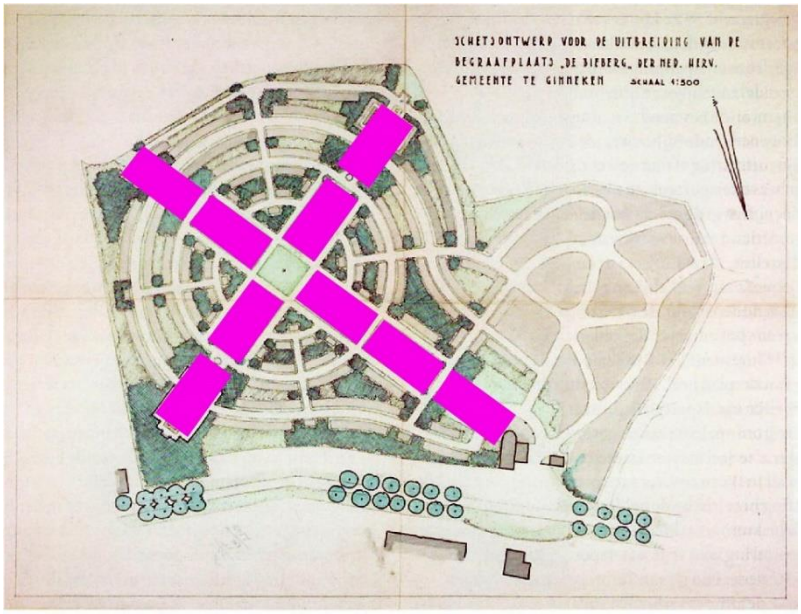

Herhaling van maten

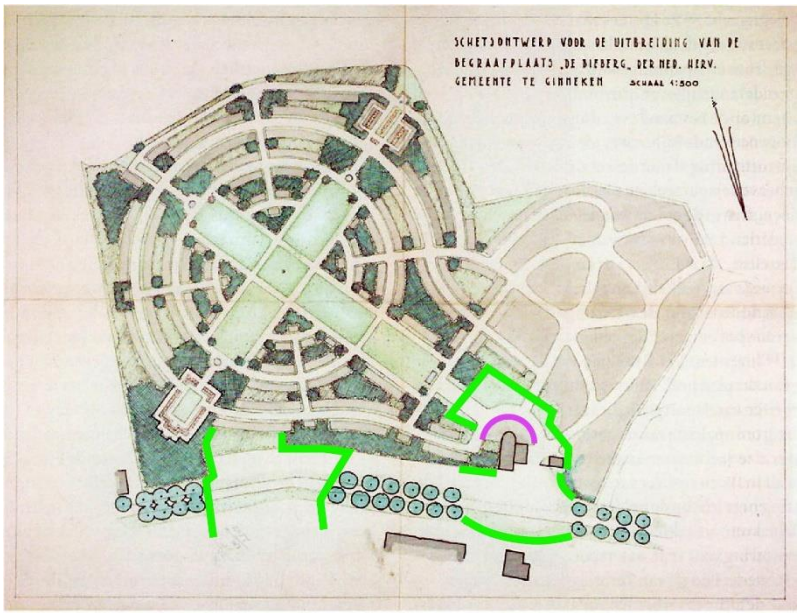

Ruimten rond de aula en ter hoogte van boerderij

1.3.4 Het uitgevoerde plan

Er zijn nog enkele foto's te vinden die een beeld geven van hoe de begraafplaats er kort na de aanleg uitzag. Daarnaast zijn er een paar luchtbeelden die een indruk geven van de toestand in de jaren zestig en tachtig. Daarop is de ontworpen structuur goed herkenbaar en is te zien dat de randbeplanting van de uitbreiding aansluit bij de oude begraafplaats in het Biebergse bosje.
Op de tekening van Bijhouwer staat een stip in het midden van de kruisvormige hoofdruimte. Op deze plek werd een kruisbeeld opgesteld van hout en metaal.

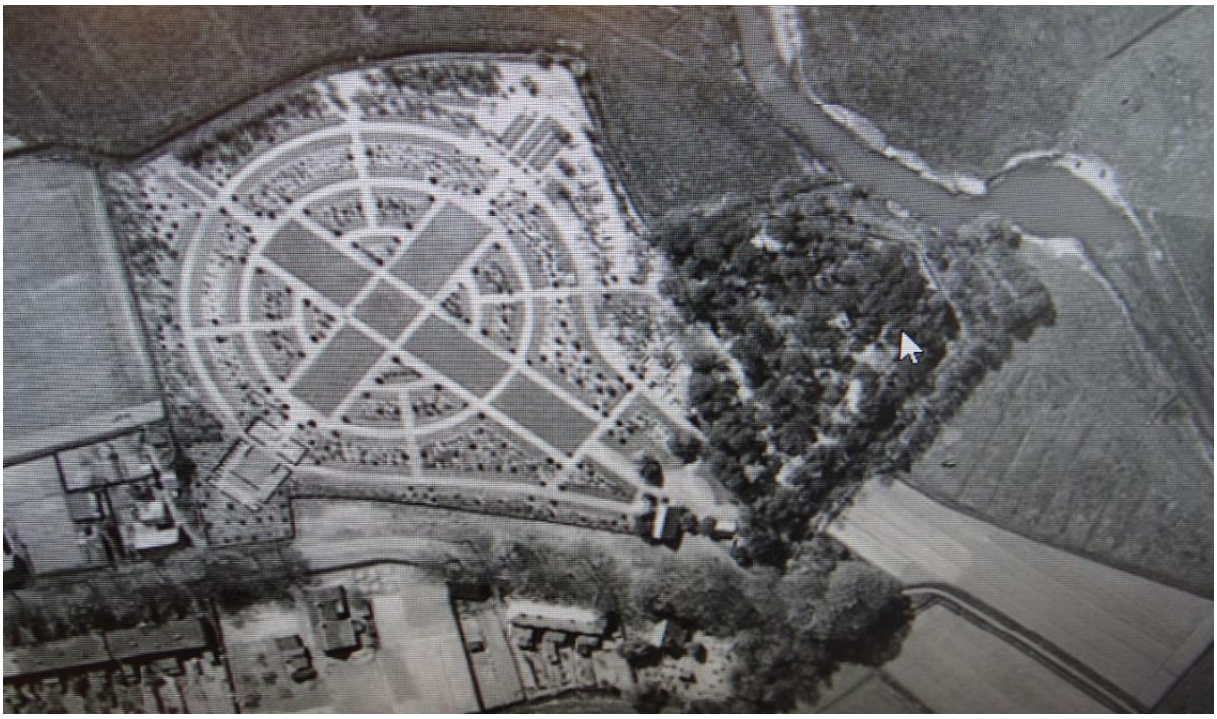

1951 Luchtfoto (Stadsarchief Breda)

1968 Luchtfoto vanuit het westen. (Stadsarchief Breda)

1970 Het centraal opgestelde kruisbeeld met daarachter hoge naaldbomen. (Stadsarchief Breda)

1986 Luchtfoto (Stadsarchief Breda)

Op de luchtfoto van 1986 is de nieuwe aula te zien en een plein daarvoor. Aan de noordzijde is er nog een opening in de laanbeplanting van de Bieberglaan en doorzicht vanaf de begraafplaats. (Hier ligt nu een parkeerplaats die van de begraafplaats wordt gescheiden door een -ijl gesnoeide -haag). Er lijken naaldbomen te zijn uitgevallen en het uitzicht naar het landschap in de hoofdas lijkt te zijn dichtgegroeid, maar de structuur van de uitbreiding is niet aangetast.
De oude begraafplaats van Van der Gon in het Biebergbosje lijkt geheel intact.

2 Huidige situatie

2.1 Plattegrond en beplantingsstructuur

Vergelijking van de plattegrond van Denier van der Gon en Bijhouwer met de huidige plattegrond (AHN) leert dat er een enkel pad weg is en dat er enige inbreidingen hebben plaatsgevonden.

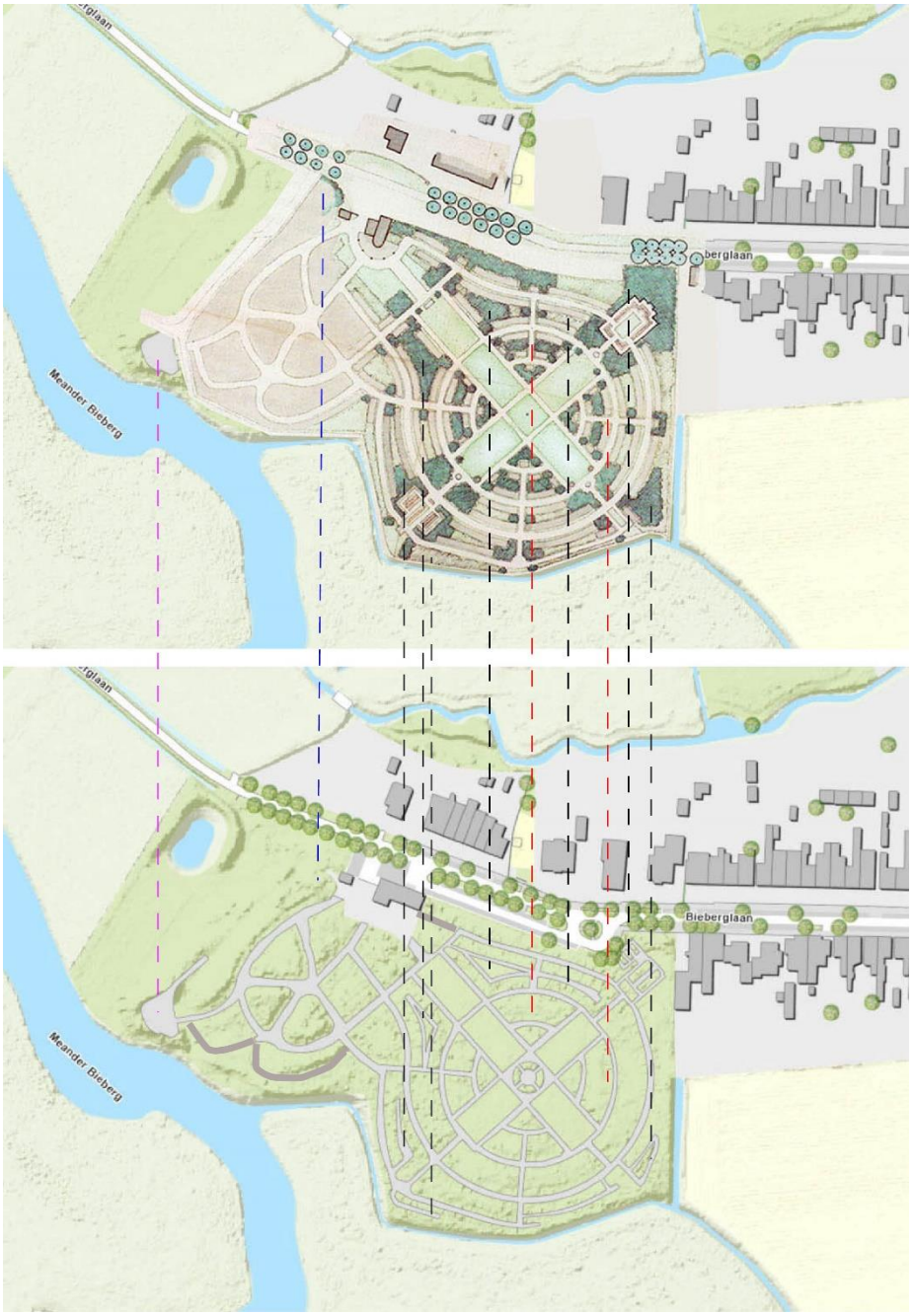

De rode stippellijnen wijzen op paden van Bijhouwer die er niet meer zijn. De zwarte stippellijnen wijzen op inbreidingen met paadjes en graven in de door Bijhouwer ontworpen groenstructuur. De paarse stippellijn wijst op twee naast elkaar gelegen nieuwe grafvelden waarvoor gaten zijn gemaakt in het Biebergse bosje. De donkerblauwe lijn wijst op een recent gemaakt groot gat in het bos voor een werkplaats. Er lijken twee paden uit het ontwerp van Denier van der Gon te missen, maar die zijn er nog wel. Ook een op de kaart ontbrekend pad van de voorhof naar de buitenste ring van de uitbreiding bestaat wel. Ze zijn in grijs bijgetekend.

Vergelijking van het beplantingsplan van Bijhouwer, aangevuld met de bruine beuken van Denier van der Gon, met een recente (maar niet volledige actueel) luchtbeeld leert dat de 'inbreidingen' zoals kon worden verwacht ten koste zijn gegaan van structurerende beplantingen. Niet alles is even goed te zien op een luchtfoto maar het is duidelijk dat de kinderbegraafplaats en de urnentuin niet meer in beplantingen van formaat zijn gevat.
Op het oude deel is het recente gat nog niet te zien op de luchtfoto en is een bruine beuk inmiddels gekapt.

De roze stippellijnen duiden plekken aan waar beplantingen zijn verdwenen. (Niet alles is aangeduid).

2.2 Rondgang met foto's

Aan de hand van een reeks foto's kunnen de nog aanwezige kwaliteiten, wijzigingen en aantastingen van de historische aanleg worden verduidelijkt.

Aula gezien vanaf de Bieberglaan vanuit het oosten. Vanwege toegevoegde bebouwing en parkeerplaats is de zuidkant afgesloten met een haag. (Oorspronkelijk was dit een rand van bomen en struiken met een opening). De haag is momenteel erg dun.

Voorbij de fraaie entree is een gat in het bos gemaakt en langs de weg een industrieel hekwerk geplaatst. In het bos zijn betonplaten gelegd (tegen de stam van een beuk aan) waarop een opvallende afvalcontainer is gezet.

Het westelijke pad van de bosbegraafplaats gezien richting het baarhuisje. De bruine beuk staat bij een aansluitend pad. Rechts: het gat gevuld met groenafval is groot en door gaten in de beplanting achter de grafmonumenten over een grote lengte zichtbaar.

Het westelijke pad met de bruine beuk naar het zuiden gezien. In het midden een grof ingekorte hulst. Rechts zicht op het entreehek en het baarhuisje, waar het westelijke pad bij uitkomt. Naast de dixie de doorgang naar de betonplaten.

Zicht vanaf de voorhof op de aansluiting van het centrale pad van de oude begraafplaats. Rechts: een stukje zuidelijker in de as staat nog steeds een bruine beuk in het centrum op de kruising van paden.

Zicht naar de centrale beuk vanaf zuidelijke lus. Rechts het nog bestaande zuidoostelijke randpad met bruine beuk.

Nieuw grafveld in de zuidpunt van het Biebergbosje. Rechts daarop aansluitend open veld aan de noordzijde.

Zicht vanaf het oosten op de oostelijke rand van de oude begraafplaats. Een bruine beuk is recent gekapt waardoor er een gat is ontstaan. Rechts de stomp van de beuk vanaf de andere kant gezien. Achter de beuk ontbreekt ook beplanting waardoor een doorzicht is ontstaan naar de hoofdruimte van Bijhouwer.

Zicht vanaf de voorhof in de lange hoofdas van de kruisvormige hoofdruimte op de uitbreiding. Rechts zicht vanuit het centrum naar de aula. Op de voorgrond een graf dat niet in de hoofdruimte terecht had mogen komen.

Zicht over het centrum en het oostelijke stuk van de groene hoofdruimte. De kruisvorm van het gras wordt onderbroken door de taxusblokken. (Kennelijk vond men een kruis in het gras te kaal of te sober. Het nieuwe kruisbeeld van Cortenstaal en spiegelglas is nog strakker dan het eerste kruisbeeld). Het aanzien wordt echter wel nog steeds gedomineerd door slanke coniferen. Rechts: aan het einde van de zichtas staat nog een oude buxus, maar er is geen zichtlijn naar het landschap meer. (Niet gecontroleerd of de as werkelijk op een kerktoren was gericht).

Zicht door de korte hoofdas vanaf de urnentuin naar de kinderbegraafplaats. Door het perspectief valt het ontbreken van naaldbomen in rijen nauwelijks op.

De urnentuin wordt door een groenblijvende haag omgeven maar hoge groenblijvende beplanting die de tuin in een bosje hult en het zicht op/vanaf dicht bij de urnengraven staande bebouwing wegneemt ontbreekt. (In de tijd van aanleg stond er alleen een klein huis aan de weg. De bebouwing is naar achteren uitgebreid).

De kinderbegraafplaats gezien in de richting van de Bieberg meander. De kinderbegraafplaats wordt niet meer afgebakend door randen van groenblijvende beplanting, zelfs geen haag is er. Daardoor is het bijzondere veld alleen nog te herkennen aan de kindergraven zelf. Ook dit dreigt verrommeld te worden door het situeren van graven van volwassenen tussen de graven van kinderen.

Het vervangen van structurerende beplanting door extra paden en graven veroorzaakt een chaotisch beeld en vermindert de mogelijkheden voor oriëntatie.

De inbreidingen lijken op plaatsgebrek te duiden, maar in het noordelijk deel van de begraafplaats ontbreken in de rijen juist heel veel graven en ontstaat daardoor een verbrokkeld beeld met te veel gras.

Voorbeeld van een secundaire as die intact is. Rechts de plek van een verdwenen secundaire as. De takkenrillen voldoen niet als achtergrond voor grafmonumenten.

2.3 Conclusies

In de huidige situatie zijn de ontwerpen van Denier van der Gon en Bijhouwer nog zeer goed herkenbaar. Duidelijk is echter ook dat er stukken zijn verrommeld en dat dit niet zozeer het gevolg is van ruimtegebrek alswel van onachtzaamheid en onverschilligheid jegens het ruimtelijke ontwerp.

Er is op de begraafplaats geen jonge aanplant die laat zien dat het voortbestaan van het ontwerp aandacht heeft bij de eigenaar of de beheerder.

De behoefte aan een plek om groenafval op te slaan en te verwerken is wel te begrijpen, maar de wijze waarop dit is uitgevoerd is schandalig.

3 Waardenstelling

De criteria zijn afkomstig uit de *Richtlijnen voor tuinhistorisch onderzoek: voor waardenstellingen* van groen erfgoed (2012 Stichting ERM, RCE).

Algemene historische waarden (brede context)
Belang van de aanleg

- *Als uitdrukking van een culturele, sociaal economische en/of geestelijke ontwikkeling;*
- *Als uitdrukking van een geografische, landschappelijke en/of bestuurlijke ontwikkeling;*
- *Als uitdrukking van een technische en/of typologische ontwikkeling;*
- *Vanwege de innovatieve waarde of het pionierskarakter.*

De begraafplaats de Bieberg heeft algemene historische waarden omdat de initiatiefnemer, de Nederduits Hervormde Gemeente, zowel bij de eerste bosbegraafplaats als bij de uitbreiding streefde naar een hoogwaardige aanleg in plaats van een sobere en slechts doelmatige opzet.
De bosbegraafplaats is een late uiting van het combineren van de 'ernstige sfeer oproepende' Romantiek met de functie begraafplaats. (In de vroege en volle Engelse landschapsstijl werden namaak grafmonumenten als stemmige decoratie toegepast in wandelparken.
In het ontwerp van Bijhouwer is uiting gegeven aan de door hem veronderstelde maatschappelijke behoefte *aan meer vorm in de eredienst en bij plechtigheden op de begraafplaats (*Andela*).*

Ensemblewaarden (samenhang)
Belang van de aanleg

- *Als essentieel onderdeel van een groter geheel dat cultuurhistorisch, tuinhistorisch en landschapsarchitectonisch van (inter)nationale betekenis is;*
- *Vanwege de situering, verbonden met de geschiedenis van de omgeving;*
- *Vanwege de wijze van ontginning, verkaveling, inrichting;*
- *Voor het aanzien van de omgeving;*
- *Vanwege de kwaliteit van de aanleg en de historisch ruimtelijke relatie met de omgeving, wegen en wateren.*

De eerste begraafplaats De Bieberg is aangelegd in een bosje op een hogere plek met een prominente ligging in het beekdal van de rivier de Mark. In het ontwerp van Denier van der Gon is het bosje uitgangspunt geweest voor het ontwerp. In zijn plan voor de uitbreiding heeft Bijhouwer op alle mogelijke wijzen ingespeeld op de omgeving: het landschap, de bebouwing aan het oude landweggetje en de bosbegraafplaats met zijn slingerende paden. De begraafplaats werd daardoor hecht verankerd in de context. De hoogwaardige inrichting van beide begraafplaatsen binnen het kader van een landschappelijk bosje maakt van De Bieberg een verborgen parel.

Tuinhistorische waarden (tuinarchitectuurhistorisch en tuintechnisch)
Belang van de aanleg

- *Voor de geschiedenis van de tuin- en landschapsarchitectuur;*
- *Voor het oeuvre van de tuin- of landschapsarchitect;*
- *Vanwege het idee achter de aanleg;*
- *Vanwege het motief van de opdrachtgever;*
- *Vanwege de afleesbaarheid van de historische gelaagdheid;*

- *Vanwege de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;*
- *Vanwege de ruimtelijke kwaliteit en compositorische waarde;*
- *Vanwege de samenhang van aanleg en gebouw;*
- *Vanwege de horticulturele traditie, gebruikte beplanting (zeldzaamheid, eerste introductie, collectievorming, enzovoort), dendrologische aspecten;*
- *Vanwege het (innovatieve) materiaalgebruik.*

Begraafplaats de Bieberg is tamelijk onbekend, wat vermoedelijk met de relatief verborgen ligging te maken heeft. Toch is de begraafplaats voor de geschiedenis van de tuin- en landschapsarchitectuur van belang en wel vanwege de wijze waarop maatschappelijke ideeën en idealen zijn vormgegeven in hoogwaardige ruimtelijke ontwerpen in herkenbare stijlen. Het onderscheid tussen de historische lagen die deels over en deels naast elkaar liggen is duidelijk, zonder harde grenzen.
Bijhouwer hoort bij de generatie landschapsarchitecten die streefde naar vernieuwing binnen de Nederlandse tradities, naar het bijdragen aan oplossingen voor maatschappelijke vraagstukken en emancipatie van gebruikers. Dat heeft geleid tot een ontwerp waarin wel mooie plekken voor bijzondere graven zijn, maar geen indeling in klassen.
De ontwerpen hebben beide hoge esthetische kwaliteiten, het werk van Bijhouwer ook bijzondere compositorische waarde en ruimtelijke kwaliteit. Er zijn veel begraafplaatsen met assen, maar niet zoveel met een herkenbaar kruismotief. Dat maakt de begraafplaats bijzonder en belangrijk voor het oeuvre van Bijhouwer, die weinig begraafplaatsen ontworpen heeft en voornamelijk begraafplaatsuitbreidingen die heel functionalistisch van aard zijn. (Aanvullend op ontwerpen met zichtassen en een prominent geplaatste aula).
De ensemblewaarde is groot, temeer omdat de aula het scharnierpunt vormt tussen het landschappelijke ontwerp van Denier van der Gon en het ontwerp van Bijhouwer.
De wijze waarop groenblijvende beplanting is gebruikt om de structuur van het ontwerp vorm te geven en die aanvulde met loofhout is origineel. De donkere naaldbomen passen bij de ernstige functie van het terrein (aansluitend bij niet uitgesproken symboliek van eeuwigheid) maar het loofhout voorkomt al te grote somberheid. Dat 'het jongmensch Van Koolwijk' het beplantingsplan maakte of uitwerkte, doet zeker geen afbreuk aan de tuinhistorische waarde ervan.

Waarden vanuit de gebruikshistorie (gerelateerd aan het object van onderzoek)
Belang van de aanleg of het terrein

- *Vanwege de ordening, samenhang of inrichting van de aanleg, passend bij een (historische) functie, bij het gebruik van of productie in de aanleg;*
- *Vanwege een (historische) functie, gebruik of traditie in de aanleg;*
- *Als herinnering aan een historische gebeurtenis of prominente bewoner/gebruiker/opdrachtgever.*

Het laatst punt is bij uitstek van belang bij een begraafplaats. Het is een collectieve plek voor herinnering aan mensen, meer of minder prominent. Het is een plek voor contemplatie en beleving van lokale geschiedenis.

4 Aanbevelingen

Op grond van de geconstateerde waarden, in het bijzondere het hoogwaardige ontwerp, verdient het aanbeveling de begraafplaats een monumentale status te geven die de aanleg van het hele ensemble beschermt.

Aan het verlenen van een monumentale status dient direct een verbetering van het beheer te worden verbonden. Dat geldt zowel voor het uitgeven van graven als het onderhouden van de beplantingen.

Het maken van een beheervisie met voorstellen voor herstel op korte en langere termijn is een logische vervolgstap. (De aantastingen van het ontwerp zijn niet onomkeerbaar, ook al kunnen niet alle 'verrommelingen' gemakkelijk ongedaan worden gemaakt).

Een beheervisie kan het beste worden genomen in overleg met alle belanghebbende partijen. De waarden van de begraafplaats dienen niet ondergeschikt te worden gemaakt aan een financieel zo gunstig mogelijke exploitatie, maar het is wel fijn wanneer er in overleg oplossingen voor eventuele financiële knelpunten kunnen worden gevonden.